HALE YILMAZ

Güney Illinois Üniversitesi Tarih Bölümü'nde öğretim üyesi. Lisans eğitimini Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler bölümünde, yüksek lisans ve doktora eğitimini ise Amerika Birleşik Devletleri'nde Utah Üniversitesi'nde Siyaset Bilimi ve Tarih alanlarında tamamladı. İngilizce aslı *Becoming Turkish: Nationalist Reforms and Cultural Negotiations in Early Republican Turkey, 1923-1945* başlıklı olan ve pek çok üniversitede Türkiye tarihi derslerinde kaynak eser olarak okutulan kitabı Syracuse Üniversitesi Yayınları tarafından 2013'te yayımlandı. Çeşitli uluslararası dergilerde Türkiye'nin sosyal ve kültürel tarihine ilişkin makaleleri yayınlanan Dr. Yılmaz'ın; Türkiye ve Ortadoğu'da ulusçuluk, çağdaşlaşma, toplumsal muhalefet, dil politikaları, azınlıklar, kadın tarihi ve cinsiyet politikaları ilgi alanları arasındadır. Hâlen Türkiye'de panayır kültürünün son yıllarda yaşadığı dönüşüm ve Menemen Olayı'nın toplumsal hafızadaki yeri üzerine araştırmalarını sürdürmektedir.

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

Hale Yılmaz

TÜRK OLMAK

Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Milliyetçi Reformlar ve Kültürel Tartışmalar, 1923-1945

Çeviren Ayşe Özbay Erozan

BECOMING TURKISH

Nationalist Reforms and Cultural Negotiations in Early Republican Turkey, 1923-1945

Syracuse University Press, 2013

Türkçe yayın hakları yazara aittir. © Hale Yılmaz, 2022

İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları 701
Tarih 73

ISBN 978-605-399-595-1

Kapak Resmi Cumhuriyet'in Beşinci Yıldönümünde Ulusun Temsilcisi Olarak Yeni Kadın, *Cumhuriyet*, 29 Teşrinievvel (Ekim) 1928.

1. Baskı İstanbul, Ocak 2023

© İstanbul Bilgi Üniversitesi İktisadi İşletmesi

Yazışma Adresi: Hacıahmet Mahallesi, Pir Hüsamettin Sokak, No:20, 34440, Beyoğlu / İstanbul
Telefon: 0212 311 64 63 - 311 61 34 / Faks: 0212 216 24 15 • Sertifika No: 51672

www.bilgiyay.com
E-posta yayin@bilgiyay.com
Dağıtım dagitim@bilgiyay.com

Çeviri Editörü Hale Yılmaz
Yayına Hazırlayan Cem Tüzün
Tasarım Mehmet Ulusel
Dizgi ve Uygulama Görkem Didem Öztuncer
Düzelti Duygu Demirkol
Baskı ve Cilt Vizyon Basımevi Kağıtçılık Matbaacılık ve Yayıncılık San. Tic. Ltd. Şti.
Beylikdüzü O.S.B. Mah. Orkide Cad. No:1/Z Beylikdüzü İstanbul
Telefon: 0212 671 61 51 / Faks: 0212 671 61 50 • Sertifika No: 52098

İstanbul Bilgi University Library Cataloging-in-Publication Data
İstanbul Bilgi Üniversitesi Kütüphanesi Kataloglama Bölümü Tarafından Kataloglanmıştır.

Names: Yılmaz, Hale, author. | Özbay Erozan, Ayşe, translator.
Title: Türk olmak : Erken Cumhuriyet Dönemi'nde milliyetçi reformlar ve kültürel tartışmalar, 1923-1945 / Hale Yılmaz ; çeviren Ayşe Özbay Erozan.
Description: İstanbul : İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2023. | Includes bibliographical references and index.
Series: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları; 701. Tarih; 73.
Identifiers: ISBN: 9786053995851 (paperback)
Subjects: LCSH: Turkey --Politics and government --1918-1960. | Kemalism. | Nationalism --Turkey --History --20th century. | National characteristics, Turkish. | Clothing and dress --Political aspects --Turkey --History --20th century. | Turkish language --Political aspects --History --20th century. | Turkish language --Orthography and spelling. | Education and state --Turkey --History --20th century. | Adult education --Turkey --History --20th century. | Turkey --Cultural policy --20th century.
Classification: LCC: DR590 .Y5419 2023

Hale Yilmaz

TÜRK OLMAK
Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Milliyetçi Reformlar ve Kültürel Tartışmalar, 1923-1945

Çeviren
Ayşe Özbay Erozan

İçindekiler

vii Fotoğraf ve Resimler Listesi
ix Türkçe Basıma Önsöz
xi Teşekkür
1 Giriş

25 *1* Vatandaş için Makbul Giyim
- **25** Osmanlı'da Durum
- **34** 1925 Şapka Kanunu ve Toplumsal Sonuçları
- **46** Diyanet İşleri Başkanlığı
- **56** Şapka Vaazları ve Kamuoyu
  - **56** Konyalı Muallim Hüseyin Refik
- **60** Basın
- **60** Okullar ve Eğitim Sistemi
- **69** Kıyafet Değişikliğinde Vasıta Olarak Sivil Vatandaşlar
- **73** Sınırların Yeniden Belirlenmesinde Şapka ve Türk Kimliği
- **75** Resmi Arabulucular: Valiler, Kaymakamlar, Polis Memurları
- **87** Sonuç

91 *2* Yeni Türk Ulusunun İnşasında Kadınlar, Siyaset ve Kıyafet
- **94** Osmanlı'da Durum
- **102** Her Türk Kadınına Çağdaş Kıyafet
  - **102** Kadınların Kıyafetlerini Düzenleme Çabalarında 1922 Sonrasındaki İlk Girişimler
- **110** Peçe ve Çarşaf için Kanun Gerekli midir?
  - **110** 1935 CHP Kurultayı'nda Peçe-Çarşaf Tartışması
- **120** 1930'larda Modern Giyime İlişkin Yerel Düzeyde Alınan Kararlar ve Yürütülen Kampanyalar
- **126** 1930'lu Yıllarda Kıyafet ve Yöresel Çağdaşlık Etnografileri
- **143** Yerel Kararnamelere Kadınların ve Erkeklerin Tepkileri
- **151** Direniş Olarak Dilekçe: Ödemişli İsmail Efe ve Buldanlı Dokumacı Şevki
- **161** Sonuç

165 *3* Dil Meselesi
- **167** Harf İnkılâbı: Kısa Bir Tarihçe
- **173** "Ulusu Cehaletten Kurtarmak"
  - **173** Yeni Harflerin Öğretilmesi ve Öğrenilmesi
- **175** Millet Mektepleri: Ulusun Okulları
- **183** Gazeteler
- **185** "Ordu Bir Halk Mektebidir"
- **193** Yeni Alfabenin Kullanımı - Eski Alfabenin İstikrarı
- **212** Sonuç

215 *4* Millî Bayram Kutlamaları
- **217** Ne Kutlanmalı/Kutlamaya Değer Olan Nedir? Cumhuriyet Dönemi'nde Bayramların Kapsamı
- **223** 23 Nisan'ı Kutlamak
- **233** Ortak Ulusal Belleğin İnşası: Toplumsal Hafıza için Şiir Okumak
- **239** Okullarda ve Ders Kitaplarında Millî Bayramlar
- **245** Kapsayıcı Bir Ulus Metaforu Olarak Millî Bayramlar
  - **245** Millî Bayramları Kutlayan Ücra Kasabalar ve Yoksun Vatandaşlar
- **247** Cumhuriyet Baloları
- **250** Kadınlar
- **254** Ertuğrul Gazi'nin Anılması, Türk Ulusunun Yeniden Tahayyülü
- **260** Sonuç

267 Kaynakça
285 Dizin

Fotoğraf ve Resimler Listesi

Fotoğraf Listesi

33 **Fotoğraf 1.1** Ali Salim Peker (1881-1953), Trabzon, 1923

35 **Fotoğraf 1.2** Ali Salim'in erkek kardeşleri

43 **Fotoğraf 1.3** Akçaabat hapishanesinde mahkûmlar, hapishane çalışanları ve gardiyan bir arada, Trabzon, 1930'lu yıllar

76 **Fotoğraf 1.4** Muhittin Tanyolaç, eşi Azize ve oğulları Kemal'le, Midye/Kıyıköy, 1935

105 **Fotoğraf 2.1** *Peçe, çarşaf, yaşmak* ve *peştamal* giyen kadının idealize imajı

126 **Fotoğraf 2.2** Birinci Dünya Savaşı sonrası muhacirlik dönüşünde Trabzonlu bir ailenin üç nesli bir arada

127 **Fotoğraf 2.3** Belkıs Peker modaya uygun çarşafıyla

127 **Fotoğraf 2.4** Başında şapkasıyla Belkıs Peker

129 **Fotoğraf 2.5** Üzerinde şık bir döpiyesle eşarpsız ve şapkasız Belkıs Peker

136 **Fotoğraf 2.6** Trabzon Lisesi mezunları öğretmenleriyle, 1938

173 **Fotoğraf 3.1** Atatürk anıtı, Kadıköy, İstanbul

181 **Fotoğraf 3.2** "Gazi'nin Okuyan Milleti"

197 **Fotoğraf 3.3** Kitabi Hamdi Efendi çocuklarıyla, 1899 civarı

198 **Fotoğraf 3.4** Kitabi Hamdi (Efendi) Başman, 1940 civarında

232 **Fotoğraf 4.1** Çocuk Bayramı kutlamaları, Maraş, 1936

233 **Fotoğraf 4.2** 23 Nisan kutlamalarında çocuklar öğretmenleriyle, Maraş, 1936

251 **Fotoğraf 4.3** Çocuk Bayramı kutlamaları, Aydın, 1934

252 **Fotoğraf 4.4** Çocuk Bayramı kutlamaları, Muğla, 1934

Resim Listesi

92 **Resim 2.1** Cumhuriyet'in beşinci yıldönümünde ulusun temsilcisi olarak yeni kadın

109 **Resim 2.2** "Kıyafet ve Evlenmede İnkılâp"

170 **Resim 3.1** Arap karakterlerinin kullanıldığı Türkçe hurufat kasası

180 **Resim 3.2** "Herkes Okuma öğreniyor"

184 **Resim 3.3** Harf İnkılâbı'ndan sonra yeni alfabe

187 **Resim 3.4** "Ordu Bir Halk Mektebidir"

241 **Resim 4.1** "Neler Yaptık?"

Türkçe Basıma Önsöz

Cumhuriyet'in kuruluş yıllarına odaklanan ve 2013 yılında İngilizce olarak yayımlanan bu çalışmanın Türkiye'de de araştırmacıların, üniversitelerdeki tarih öğrencilerinin, tarihe meraklı olan ve Türkiye'nin yakın geçmişini daha iyi anlamak isteyen okurların ilgisini çekeceği düşüncesiyle Türkçe olarak yayımlanmasını çok arzu ediyordum. Bu nedenle kitabın, bilhassa Cumhuriyet'in yüzüncü yılı arifesinde Türkiye'deki okurlarla buluşması beni son derece mutlu etti. Umarım bu kitap, Cumhuriyet'in kuruluş yıllarının daha iyi anlaşılmasına bir nebze de olsa katkı sağlar.

Kitabın Türkçe yayımlanmasında pek çok kişinin doğrudan veya dolaylı olarak emeği geçti. Çalışmanın Türkçe yayımlanması konusunda beni teşvik eden hocam Günay Göksu Özdoğan'a; metnin çevirisini üstlenen Ayşe Özbay Erozan'a; Fahri Aral ve Cem Tüzün başta olmak üzere İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları'na; Türkçe metnin çeşitli bölümlerini benimle birlikte okuyarak eserin kolayca okunup anlaşılabilmesi için faydalı önerilerde bulunan Senem Aslan, Roger Deal, Benan Dondurucu, Fatma Kaptan (Yılmaz), Aynur Köse, Alev Önder, Meltem Türköz ve metnin son okumasını yapan Duygu Demirkol ile Mustafa Yılmaz'a en içten teşekkürlerimi sunuyorum.

Ekim 2020

Teşekkür

On küsur yıl önce Utah Üniversitesi'nde doktoraya başladığım günlerden bu yana pek çok kişi ve kurumun sağladığı cömert katkılar olmasaydı elinizdeki kitap ortaya çıkmazdı. Araştırma süreci ile kitabın yazılması sırasında benden desteklerini esirgemeyen kişi ve kurumların hiç olmazsa bir kısmını anma fırsatı bulduğum için ne mutlu bana.

Teşekkürlerin en büyüğünü, Utah'taki ilk günlerimden tezimi tamamlayana kadar geçen zamanda bana entelektüel anlamda rehberlik eden ve beni daima yüreklendirip manevi destek sağlayan tez danışmanım Byron Cannon'a borçluyum. Byron'ın bana olan inancı tamdı; bu projenin yeni, heyecan verici ve önemli bir çalışma olduğu konusunda bana güveniyordu. Daha demokratik bir tarih anlayışına yönelik arayışımı takdir ederek arşivlerdeki tarihsel belgeleri, sözlü tarih çalışmaları ve disiplinlerarası yaklaşımlarla birleştirme çabamı sonuna kadar destekledi. Umarım ortaya çıkan sonuçtan memnun kalır. Peter Sluglett da doktora eğitimimin ilk günlerinden bu kitabın araştırma ve yazma aşamalarının sonuna kadar engin bir entelektüel ilham kaynağı oldu; bana hep azim ve cesaret verdi. Yayınevi arayışımda Syracuse Üniversitesi Yayınları'nı olası bir kanal olarak tavsiye ettiği için Peter'a özellikle müteşekkirim. Ayrıca İbrahim Karawan, Jim Lehning ve Roberta Micallef'e tezle ilgili değerli yorum ve tavsiyeleri için çok teşekkür ederim. Bu çalışmanın kitap olarak yayımlanmaya layık olduğu konusunda tez komitemin beni yüreklendirmesi sayesinde tezi tamamladıktan sonra da araştırmaya ve yazmaya devam etme gücünü kendimde buldum.

Akademik gelişmemde Utah Üniversitesi'ndeki ilk yıllarımda Jim Kelly, Bernard Weiss ve Hanna Freij'in dersleri ile akıl hocalığı vazgeçilmezdi. Eğitim hayatımın Marmara Üniversitesi'ndeki daha önceki aşamasında bana ışık tutan, araştırma ve yazma merakımı körükleyen, beni akademisyenliğe yönlendiren, örnek aldığım çok kıymetli hocalarımdan Mensur Akgün, Ayhan Aktar, Fulya Atacan, Günay Göksu Özdoğan ve Şule Kut'u özellikle anmak isterim.

Doktora öğrenciliğimin farklı aşamalarında Utah Üniversitesi'nin Ortadoğu Merkezi, Tarih Bölümü, Graduate School (Lisansüstü Eğitim Birimi) ve Tanner Beşeri Bilimler Merkezi çalışmalarımı cömertçe destekledi. Aldığım Tanner tez bursu sayesinde bu projenin kritik önemde olan ilk aşamasını atlattım ve eşsiz bir entelektüel ortamda bu eserin ilk bölümlerini yazma imkânı buldum. Bu kurumların yanı sıra Utah Üniversitesi Marriott Kütüphanesi'nin Ortadoğu ve Kütüphanelerarası Ödünç bölümlerine de teşekkürü borç bilirim.

Türkiye'deki çeşitli arşivlerde ve kütüphanelerde bulunan kaynaklara dayanan araştırma süreci, ailemin, arkadaşlarımın ve mülakat yaptığım kişilerin cömert destekleriyle beslendi. Ellerindeki kaynaklara erişmeme izin veren Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, İçişleri Bakanlığı Emniyet Genel Müdürlüğü (EGM) Arşivi, TBMM Kütüphanesi, Milli Kütüphane, Türk Tarih Kurumu, Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Taksim Atatürk Kitaplığı, Basın Müzesi, Trabzon İl Halk Kütüphanesi ve Karadeniz Teknik Üniversitesi'ne teşekkürlerimi sunmak istiyorum. Arşiv araştırması için nadiren verilen bir izinle bana kapılarını açan İçişleri Bakanlığı'na özellikle müteşekkirim. Zira EGM arşivinden topladığım veriler kitapta yer alan iddialar açısından elzemdir. Ayrıca araştırmam sırasında bana misafirperverlik gösteren EGM çalışanlarına da teşekkür ederim. Ankara'da çok sevgili arkadaşım Meliha Baka ve amcam Nurettin Yılmaz'la ailesinin sıcacık karşılaması, orada geçirdiğim ayları daha rahat ve keyifli kıldı. Araştırma sürecinin Ankara ayağında farklı zamanlarda Mustafa Özgüler, Hüseyin Albayrak, Defne Karaosmanoğlu, Ali Taşıgüzel ve İsmail Hacıfettahoğlu yardımcı oldular. Trabzon'da Veysel Usta, Ömer Güner, Pınar Güner ile Mesut Çapa, misafirperverliklerini ve yardımlarını esirgemediler. Michael Meeker'a sadece entelektüel açıdan borçlu olduğum örnek akademisyenliği için değil, proje için araştırmaya ilk başladığım sırada Trabzon'daki ilk irtibatları sağladığı için de müteşekkirim.

Araştırma sürecinin en heyecan verici ve değerli kısmı, kuşkusuz ki sözlü tarih çalışmasıydı. Mülakat yaptığım kişilerle aileleri beni samimiyetle karşılayıp çocukluklarına ve gençliklerine dair anılarını benimle cömertçe paylaştılar. Meliha Tanyeli, Neriman Tanyolaç, Ömer Güner, Avni Yurdabayrak, Yusuf Altınkaya, Mehmet Baltacı ve Recep Göksoy, anılarını ve varsa fotoğraf albümlerini paylaşma konusunda hususiyetle eli açıktılar. Bu satırların yazılmasıyla 2002 ve 2003 yıllarındaki mülakatlar arasında geçen zamanda, görüştüğüm kişilerin çoğu maalesef aramızdan ayrıldı. Onları dinlemek ve anılarını kayda geçirmek büyük bir ayrıcalıktı. Kendi yaptığım görüşmelere ilaveten Sevil Atauz'un yapmış olduğu bir sözlü tarih çalışmasından da yararlandım. Antep üzerine odaklanan çalışmasından alıntı yapmama izin verdiği için Profesör Atauz'a müteşekkirim. Üçüncü Bölümün bir kısmı daha önce *International Journal of Middle East Studies*'in (*IJMES*) (Uluslararası Ortadoğu Araştırmaları Dergisi) Kasım 2011 sayısında yayımlanmıştı. Burada o makaleden malzemenin kullanılmasına müsaade eden *IJMES* editörlerine ve Cambridge Üniversitesi Yayınları'na teşekkürlerimi sunarım.

Syracuse Üniversitesi Yayınevi'nden Mary Selden Evans, bu araştırmayı büyük bir hevesle karşılayıp metnin inceleme sürecinde beni yönlendirdi. Ona ve dizinin editörü Profesör Mehrzad Boroujerdi'ye, bu araştırmanın Syracuse Üniversitesi Yayınları vasıtasıyla okuyucularla buluşmasını sağladıkları için müteşekkirim. Syracuse Üniversitesi Yayınevi'nin tüm çalışanlarına, özellikle de Mary'nin emekliye ayrılması üzerine yarım kalan projeyi üstlendiği için Deanna May'e teşekkür ederim. Yayınevinin davet ettiği iki hakemin yaptıkları yorum ve eleştirilerden çok faydalandım. Metnin daha önceki bir versiyonunu okuyup yapıcı eleştirilerde bulundukları için kendilerine teşekkürü borç bilirim. Ayrıntılı eleştiri ve önerileri sayesinde elinizdeki kitap son hâline kavuştu. İngilizce metnin son kontrol ve düzeltmeleri için Maria Hosmer-Briggs'e de ayrıca teşekkür ederim.

Bu süreçte pek çok meslektaşım ve yakın arkadaşım, çok değerli tavsiyeleriyle desteklerini esirgemediler. Gavin Brockett, Faith Childress, Emine Evered, Behrooz Ghamari, Kathy Libal, June Marvel, Sultan Tepe, Meltem Türköz ile Murat Yüksel, MESA, AHA ve başka konferanslarda samimi yorumlarıyla taze fikirlerini paylaşmaktan, dostça sohbetten ve beni yüreklendirmekten geri durmadılar. Taslağın tamamını birkaç kez okuyup tavsiyelerde bulunan Gavin'e özellikle müteşekkirim. Güney Illinois Üniversitesi

Tarih Bölümündeki meslektaşlarıma ve daha önce çalıştığım Montana Üniversitesi'ndeki eski iş arkadaşlarıma, sağladıkları yapıcı çalışma ortamı için teşekkürlerimi sunuyorum. SIU'da çalışmaya başlamamdan bu yana yaptıkları cömert yardımlar için Kay Carr, Holly Hurlburt ve Robbie Liebermann'a çok müteşekkirim. Öğrencilerimin, özellikle *Ortadoğu'da Milliyetçilik* (*Nationalism in the Middle East*) seminerindeki doktora öğrencilerimin katkılarını da anmadan geçemem. Onlarla yaptığımız tartışmalar Türkiye örneğini daha geniş bir çerçevede düşünmeme yardımcı oldu. Ümit Kartal, bu kitap için yaptığım mülakatların bir kısmını büyük bir özenle bilgisayara aktardı. Andrew Bynom, gayet dikkatli ve kılı kırk yaran yaklaşımıyla İngilizce metnin üzerinden geçti. Paul Sloboda, azami özen ve dikkatle haritayı çizdi; kitapta yer alan tüm görselleri sabır ve sebatla hazırladı. Görsellere ilişkin bir türlü bitmeyen soru ve taleplerim karşısında gösterdiği sabır için kendisine teşekkürlerimi sunarım. Doktora çalışmamın ilk günlerinden bu yana beni destekleyen Nancy Deal çok değerli bir dosttu; maalesef projenin kitap olarak sonlandığını göremeden aramızdan ayrıldı. Ervin Deal, kitaptan birkaç bölüm okuyarak kitabın bir matematikçiye ve Türkiye tarihiyle yakından ilgili olmayan birisine hitap edip etmediğini görmemize yardımcı olma nezaketini gösterdi. Roger Deal'ın bu projeye yaptığı katkıları saymam mümkün değil. Tüm destek ve yardımları için kendisine minnettarım.

Türkiye'deki ailem en büyük destek ve teşvik kaynağımdı. Bu kitap, on yıldan fazla zamandır ailem ve arkadaşlarımla yeniden bağlantı kurma vesilem oldu. Ulusal geçmişi daha iyi anlamaya yönelik çabalarım, ailemin tarihçesine olan ilgimi de tazeledi. Büyükbabam Mustafa Bayındırlı, çocukluğuna ve gençliğine dair anılarını mutluluk ve sevinçle anlattı. Ailemin başka fertleri de projeye farklı biçimlerde katkıda bulundular. Dayım Memiş Bayındırlı'ya, sonradan çalışma için elzem olduğu ortaya çıkan bir kişiyle tanışmamı sağladığı için minnettarım. Kardeşlerim Fatma ve Mustafa, bu proje için bana lazım olan kitap ve dergileri yıllardır bıkmadan usanmadan temin ettiler. Hüseyin Kaptan, benim gibi son teknolojilere pek az aşina bir tarihçiye bilgisayarlar konusundaki cömert yardımlarını esirgemedi. Kitabın yazılması esnasında ailemize katılan yeğenim Deniz, çok özel bir ilham ve iyimserlik kaynağı oldu. Bu satırların yazılmasından çok kısa bir süre önce dünyaya gelen diğer yeğenim Defne Ece, bu projeyi sonlandırırken sevinç ve ilham getirdi. Annem Makbule Yılmaz ile babam Cemaleddin Yılmaz, hem bana hem de işime duydukları sevgi dolu ve koşulsuz destek için sonsuz

teşekküre layıklar. Çalışmalarım uzadıkça ve bu kitap sarktıkça uzun süren yokluklarımı sessizce ve sabırla sineye çektiler. Bu kitabı anneme, babama ve yeğenlerim Deniz ile Defne Ece'ye ithaf etmek isterim.

İstanbul
Ağustos 2012

Giriş

Türkiye Cumhuriyeti, Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasının ve Yunanistan'la birlikte diğer İtilaf Devletleri'ne karşı verilen Kurtuluş Savaşı'nın ardından 1923 yılında kuruldu. Cumhuriyet'in ilanını, günlük yaşamın her alanına yerleşmiş alışkanlık ve gelenekleri silip süpürerek çağdaşlaşmayı hedefleyen reformlar takip etti. Cumhuriyet Türkiyesi'nin ilk yıllarını ele alan tarihi ve siyasi çalışmalar genellikle cumhuriyetçi çağdaşlaşma projesinin seçkinci ve devletçi yanlarının altını çizer. Oysaki Erken Cumhuriyet Dönemi'ndeki Türkiye toplumunu ve kültürünü daha iyi anlamak için reform sürecinin toplumsal yanlarının araştırılıp incelenmesi elzemdir. Atatürk inkılâpları ya da Kemalist reformlar olarak da bilinen Erken Cumhuriyet Dönemi reformları, çeşitli toplulukların yıllarca süren savaş ve yıkım esnasında yaşadıklarıyla hesaplaşmalarını da içeren daha geniş bir sosyal sürecin parçası oldu. Sıradan insanların Kemalist reform sürecine ilişkin tecrübeleri nasıldı? Vatandaşlar devlet eliyle gelen değişiklikleri nasıl karşıladılar ve bunlara tepkileri ne oldu? Bu süreç, bir uçta edilgen bir kabul edişten diğer uçta tümden redde kadar uzanan bir silsile boyunca çok çeşitli karşılıklar içeriyordu. Bu kitapta Kemalist reformların anlamının kişiler, topluluklar ve devlet arasında nasıl müzakere edildiği incelenmektedir.

Bu çalışmada Cumhuriyet'in kurulduğu 1923 yılından Demokrat Parti'nin kurulmasıyla çok partili siyasetin başladığı 1945'e kadar uzanan dönem ele alınmıştır. Bu yıllar Türkiye'de Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP)

radikal tek parti yönetiminin hâkim olduğu dönemdi. CHP'nin başında ise 1938 Kasımı'nda hayata gözlerini yumuncaya dek karizmatik devrim lideri Mustafa Kemal Atatürk vardı. Kurtuluş Savaşı'nda elde edilen başarı ve bunun verdiği meşruiyetten yararlanan Osmanlı sonrası Türkiyesi'nin devrimci liderliği, hırslı bir çağdaşlaşma ve laik ulus yaratma projesine girişti. Bu projenin amacı, Türk ulusunu muasır medeniyet seviyesine yükseltmek olarak özetlenmişti. Reformlar, halifeliğin kaldırılmasından Latin harflerinin kabulüne ve pazar gününün tatil günü olarak ilan edilmesine kadar uzanıyordu. Döneme dair tarihsel anlatılar genellikle modernist devletin bakış açısıyla yazılmıştır. Kanımca ne sadece devlete ne de yalnızca muhalefet ve direnişe odaklanan çalışmalar, 1920'lerle 1930'lar Türkiyesi'ndeki sosyal ve kültürel yaşamın karmaşıklığıyla zenginliğini yansıtabilir. Joel Migdal'ın önerdiği yolu takip ederek[1] devlet ile toplum arasındaki buluşma noktaları ve diyalog üzerinde yoğunlaşmak suretiyle sosyal ve kültürel yaşama ilişkin daha bütünlüklü bir anlayışa erişilebilir.

Bu çalışmada Erken Cumhuriyet Dönemi'nde yapılan reformlar çerçevesinde Türkiye'de devlet-toplum ilişkileri incelenmekte ve bu sürecin daha iyi anlaşılması amacıyla devletin yeni olduğu kadar modern bir "Türk" ulusu yaratmaya yönelik girişimlerine dair dört farklı alandaki yenilikler ele alınmaktadır. Bunlar, erkek kılık kıyafeti, dil, milli bayramlar, kadınlar ve giyim kuşamlarıdır. Elbette bunların Kemalist ulus yaratma projesinin yegâne veya en önemli yanları olduğu iddia edilemez. Bu reform alanlarının seçilmesinin nedeni, her alanın gündelik hayatı etkileyen kendine has özellikleri olmasının ötesinde, yaşanan değişim sürecinin tamamına ilişkin bilgi sağlayabilecek önemli unsurlar barındırmalarıdır. Temaların seçimi, bir tarihçi olarak bu eserin yazarının dil, giyim kuşam, kutlama kültürü ve siyasetine duyduğu ilgiyi de doğal olarak yansıtır. Erkeklerle kadınların giyim kuşam meseleleri ayrı ayrı incelenerek ulusal ve modern/Batılı kıyafet hususunda erkek kıyafetleri ile kadın kıyafetlerine devletin ve toplumun nasıl (ve neden) farklı yaklaştığı gözlenebiliyor. Ayrıca böylelikle Erken Cumhuriyet tarihine kadınlar ve deneyimleri daha iyi eklemleniyor.

---

1 Joel Migdal, "Finding the Meeting Ground of Fact and Fiction: Some Reflections on Turkish Modernization," *Rethinking Modernity and National Identity in Turkey* içinde, der., Sibel Bozdoğan ve Reşat Kasaba (Seattle ve Londra: University of Washington Press, 1997), 252-60; Joel Migdal, *State in Society: Studying How States and Societies Transform and Constitute One Another* (Cambridge: Cambridge University Press, 2001).

Yeni Türk Devleti'nin uluslaşma, laikleşme ve çağdaşlaşma odaklı politikalarında dilin hayati bir yeri vardı. Ziya Gökalp gibi düşünce adamları ile Şükrü Kaya gibi devlet adamları dâhil olmak üzere Türk milliyetçileri, Türklüğün temel unsuru olarak Türkçeye vurgu yapmışlardır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında devlet, homojen bir ulus yaratmaya yönelik olarak geniş kapsamlı bir dizi dil politikası izlemiştir. 1923'te Cumhuriyet'in ilanı itibarıyla dini çeşitliliğe ciddi anlamda ket vurulmuştu, ancak yeni devletin sınırları içinde kalan nüfus, etnik köken ve dil bakımından yine de çeşitlilik arz ediyordu. Resmi olarak her Türk vatandaşı din, ırk, etnik köken veya cinsiyetten bağımsız olarak Türk sayılıyordu. Ancak soyut bir kavram olan vatandaşlık, yeni Türk ulusuna aidiyet yaratmak için gereken ideolojik bağı temin etmekte yetersiz kalıyordu. Dolayısıyla Erken Dönem Cumhuriyet Devleti, Türklük hissini yaratmak için kısmen yazılı ve sözlü dilin düzenlenmesinden faydalandı. Burada, devletin eşzamanlı olarak hem modernleşmeyi hem de uluslaşmayı hedefleyen dil politikalarının önemli bir boyutu olarak 1928'de kabul edilen Harf Devrimi ve bununla ilgili toplumsal deneyimler ele alınmaktadır. Milli bayramlar ise belirgin biçimde siyasi olmayan, bu yüzden genellikle reformların bir kısmı olarak görülmeyen ama yine de siyasal toplumsallaşma ve ulus oluşturma sürecinin daha kapsayıcı olması anlamında hayati önem taşıyan bir alan olarak bu çalışmanın kapsamı içinde yer almaktadır.

Buradaki amaç, Türk uluslaşma sürecine ilişkin kapsayıcı bir çalışma sunarak bu sürecin tüm yönlerinin bir incelemesini yapmak değildir. Türk ulusçuluğunun ideolojik ve kurumsal yönleri üzerinde duran zengin bir literatür hâlihazırda mevcuttur.[2] Örneğin, Soner Çağaptay'ın *Türkiye'de İslam, Laiklik ve Milliyetçilik* başlıklı çalışması gibi eserler, dinin (İslam'ın) 20'li ve 30'lu yıllarda Kemalist Devlet'in milliyetçi politikalarının şekillendiril-

2 Türk milliyetçiliği üzerine belirgin eserlerden bazıları şunlardır: Ziya Gökalp, *The Principles of Turkism*, çev., Robert Devereux (1923; yeniden basım, Leiden: E. J. Brill, 1968); Ziya Gökalp, *Turkish Nationalism and Western Civilization: Selected Essays of Ziya Gökalp,* der., ve çev., Niyazi Berkes (Londra: George Allen and Unwin, 1959); François Georgeon, *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri: Yusuf Akçura (1876-1935),* çev., Alev Er (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1986); A. Holly Shissler, *Between Two Empires: Ahmet Ağaoğlu and the New Turkey* (Londra: I. B. Tauris, 2003); Günay Göksu Özdoğan, *"Turan"dan "Bozkurt"a Tek Parti Döneminde Türkçülük (1931-1946),* çev., İsmail Kaplan (İstanbul: İletişim Yayınları, 2001); Ahmet Yıldız, *"Ne Mutlu Türküm Diyebilene" Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları (1919-1938)* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2001); Baskın Oran, *Atatürk Milliyetçiliği: Resmi İdeoloji Dışı Bir İnceleme* (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1988) ve Tanıl Bora, der., *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce 4. Cilt, Milliyetçilik* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2002).

mesinde dil ve etnik kimlikle (Türklükle) beraber oynadığı temel rolü ortaya çıkarmıştır.[3] Çok önemli arşiv kaynaklarından faydalanılan eser; vatandaşlık, göç, iskân ve dil politikaları ile genel olarak Müslüman veya etnik Türk olmayan (bilhassa Kürt ve Musevi) topluluklara ilişkin devlet politikalarını inceleyerek okuyucuların Türk milliyetçiliği hakkında daha iyi bir kavrayışa sahip olmalarını sağlar. Çağaptay'ın eseri, Türk milliyetçiliğinin tarihyazımına önemli bir katkıda bulunsa da sadece devletle ve uluslaşma sürecine dair politikalarla sınırlıdır. Uluslaşmanın sosyal ve kültürel yanlarını hesaba katmadığı gibi devletin uluslaşma politikalarının hedefinde olanların tepkilerine de yer vermez.

Bu kitaptaki temel hedef ise devletin modern ve laik bir ulus ile yeni bir ulusal kültür oluşturmaya yönelik önayak olduğu reformların belirli yönlerine odaklanarak Türk uluslaşma sürecinin daha iyi anlaşılmasını sağlamaktır. Böylelikle sadece İstanbul ve Ankara gibi büyük şehirlerde değil, taşrada yaşayan ve bu reformların hedef kitlesi olanların bu süreci nasıl deneyimlediklerini, desteklediklerini, mücadele ve müzakere ettiklerini aydınlığa kavuşturmaktır. Ayrıca Erken Dönem Cumhuriyet Devleti'nin doğasının daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunmak da hedeflenmektedir.

Yakın dönem Türk tarihi üzerine olan yayınların çoğu modernizasyon paradigmasının bakış açısıyla yazılmıştır. Bunun en iyi örneği, Bernard Lewis'in *Modern Türkiye'nin Doğuşu* başlıklı son derece önemli eseridir.[4] Buna göre Cumhuriyet Devrimi, 19. yüzyılda başlayan Osmanlı reformlarının son halkasıdır. İnkılâp Tarihi ders kitapları dâhil olmak üzere ulusçu tarihçeler genellikle modernizasyon teorisi[5] çerçevesinde yazılmıştır. Bu eserler genellikle Birinci Dünya Savaşı'yla başlar, savaştan yenilgiyle çıkan Osmanlı devletinin parçalanmasını anlatır ve Kurtuluş Savaşı'nın bağımsızlık için verilmiş sömürgecilik karşıtı ulusçu bir mücadele olarak ayrıntılı dökümünü verir. Cumhuriyet'in kurulmasının, yeni rejimin politikalarının, reformların ve özellikle de Kemalist ideolojinin düsturlarının ayrıntılı olarak ele alındığı

3 Soner Çağaptay, *Islam, Secularism and Nationalism in Modern Turkey: Who is a Turk?* (Londra: Routledge, 2006).

4 Bernard Lewis, *The Emergence of Modern Turkey*, 2. bs., (Londra: Oxford University Press, 1968). Ayrıca bkz. Feroz Ahmad, *The Making of Modern Turkey* (Londra: Routledge, 1993); Robert E. Ward ve Dankwart A. Rustow, der., *Political Modernization in Japan and Turkey* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1964).

5 Bkz. Ahmet Mumcu, *Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişmesi* (İstanbul: İnkılâp Kitabevi, t.y.); Suna Kili, *The Atatürk Revolution: A Paradigm of Modernization*, çev., Sylvia Zeybekoğlu (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2003) ve Orhan Koloğlu, *Bir Çağdaşlaşma Örneği Olarak Cumhuriyet'in İlk Onbeş Yılı (1923-1938)*, 2. bs., (İstanbul: Boyut, 2002).

bu eserlerde, Türkiye'nin Osmanlı geçmişiyle olan kırılma noktaları vurgulanırken Cumhuriyet'in ilk yirmi yılı, evrensel düsturlara sahip bir devrim dönemi olarak görülmektedir. Bilhassa Türkiye'de ve Türk tarihçiler tarafından yazılan ulusal tarih yazınında genel anlamda laik cumhuriyet savunulmakta, cumhuriyetin geleceğine ilişkin endişeler sergilenmektedir.[6]

Son yıllarda Türk tarihyazımı, 1922 sonrasına ilişkin kökten ve devrimci bir kopuş söyleminden uzaklaşarak Osmanlı'nın son dönemleriyle Cumhuriyet'in ilk dönemleri arasındaki devamlılığın altını çizmektedir. Tarihyazımındaki bu değişimin en iyi örnekleri arasında bu görüşün öncülerinden Erik Zürcher'in eserleri bulunmaktadır. Zürcher; kurumlar, ideoloji, siyasi görüş, azınlıklara ilişkin uygulamalar ile nüfus mühendisliği dâhil olmak üzere ulusçu ve laik politikalar açısından İkinci Meşrutiyet Dönemi'yle Cumhuriyet'in ilk yılları arasında, kırılmadan ziyade süreklilik olduğunu belirtir.[7] Son eserinde bu temalar üzerine eğilen Zürcher, özellikle Jön Türklerin ve CHP'nin nüfus politikaları üzerinde durur.[8]

Bu perspektif, modern Türk tarihinin anlaşılması ve yazımı açısından önemli çıkarımlar içermektedir çünkü çağdaş Türk tarihinin dönemlere ayrılmasında yeni bir bölünme gerektiğini ima etmektedir. Ayrım çizgisinin, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu tarih olan 1923'ten (veya 1922'de saltanatın lağvedilmesinden, 1924'te halifeliğin kaldırılmasını da içeren laik mevzuatın kabulüne kadarki dönemi kapsayan temel kurumsal değişiklikleri belirten 1922-1924'ten) 1908 yılı civarında bir noktaya çekilmesi gerektiğinin altını çizer. Dönemselleştirmede bu yeni düşünme tarzı, Zürcher tarafından kısa bir süre önce derlenmiş olan bir kitapta yansımasını bulur.[9]

Bu çalışmada 1922 sonrasındaki döneme yoğunlaşılmasının nedenlerinden biri, ilgilenilen meselenin CHP Dönemi'nin laik, modern ve ulusçu reformlarının uygulama ve deneyimleriyle dolu olmasıdır. 1920'ler ile

---

6 Bu yaklaşımın ardındaki varsayım, seküler cumhuriyetin tamamıyla içselleştirilmediği ve dolayısıyla geleceğinin belirsiz olduğudur. Örneğin, Fransa bağlamında tarihi tartışma, Fransızların cumhuriyet rejimini ne zaman tamamen benimsedikleri çevresinde dönmektedir. Türkiye özelinde ise soru, Türk halkının cumhuriyeti belki de hâlâ tamamıyla kabul edip etmediğinin yanında seküler cumhuriyetin bekasıdır.

7 Erik-Jan Zürcher, *Turkey: A Modern History*, 3. bs., (Londra: I. B. Tauris, 2004).

8 Erik-Jan Zürcher, *The Young Turk Legacy and Nation Building: from the Ottoman Empire to Atatürk's Turkey* (Londra: I. B. Tauris, 2010). Zürcher, eserlerinde toplumsal tarihi de konu edinmekle birlikte (Örneğin, bkz. "Two Young Ottomanists Discover Kemalist Turkey: The Travel Diaries of Robert Anhegger and Andreas Tietze," *Journal of Turkish Studies/Türklük Bilgisi Araştırmaları* 26/2, [2002]: 356-369) bu çalışmalarda devleti tarihsel analizin merkezine koymaya devam etmektedir.

9 Erik-Jan Zürcher, der., *Turkey in the Twentieth Century* (Berlin: Klaus Schwarz Verlag, 2008).

1930'lara odaklanılması ayrıca Türk devrimcilerinin talep ve ısrar ettikleri gibi 1922 sonrasında, tamamen bir kırılma değilse bile, en azından kısmi bir parçalanma veya ayrılma görüldüğündendir. Bu durum, kısmen erken dönem cumhuriyet rejiminin radikal faaliyet ve niyetlerinin bir sonucu olduğu gibi Birinci Dünya Savaşı ile Kurtuluş Savaşı'nın etkilerinden ve bu savaşlar ile hükümet politikalarının tetiklediği toplumsal, demografik, ekonomik ve psikolojik değişikliklerden kaynaklanıyordu. 1923'ü önemli bir tarihi dönüm noktası olarak görmek, modern Türk tarihine eleştirel olmayan bir yaklaşımla bakmak anlamına gelmez. Ayrıca ulusun imparatorluk geçmişinden 1923'te radikal bir kopma yaşandığını savunan cumhuriyetçi iddianın eleştirel olmayan bir kabulü demek de değildir. Bu çalışmada Kemalist reformların toplumsal deneyimleri incelenirken ulusal bayramlar da dâhil olmak üzere ele alınan her bir reformun, Osmanlı geçmişi ve Osmanlı kökenleri de araştırılmış ve hesaba katılmıştır.

Zürcher'in yaklaşımı, Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki deneyimlerin bir devrim teşkil ettiğine ilişkin tarihyazımsal paradigmaya yeni ve güçlü bir eleştiri getirir. Bilim insanları, Türkiye deneyiminin gerçek anlamda bir devrim olup olmadığını uzun zamandır tartışmaktadır. Yıllar önce Şerif Mardin'in belirttiği üzere Türkiye'nin 1920'ler ve 1930'lardaki deneyimleri, kelimenin daha geleneksel anlamıyla, yani Fransız, Rus ve daha yakın zamanda İran devrimlerine atıfta bulunduğu biçimiyle bir ihtilal olarak nitelenemez. Samuel Huntington tarafından ortaya atılan ve geniş çevrelerce bilinen tanıma göre devrim, "bir toplumun egemen değerlerinde ve söylencelerinde (mitlerinde), siyasi kurumlarında, toplumsal yapısında, önderliğinde ve hükümet faaliyetleriyle politikalarında hızlı, temelden ve şiddet içeren dâhilî bir değişikliktir".[10] Buna göre devrimler, isyan, başkaldırma, darbe ve bağımsızlık savaşlarından farklıdır. Mardin, Alexis de Tocqueville'in Fransız Devrimi tartışmalarına atıfla Türk deneyiminin, şiddet ve bir devrim teorisi gibi temel devrim kriterlerinin bazılarından yoksun olduğunu belirtir. Ancak Mardin'e göre bu vakadaki güçlü devrim güdüsü, Türk devrimcilerinin toplumun değerlerini değiştirme yönündeki kararlılıklarıydı.[11] Başka bir deyişle Türk Devrimi'nin devrimselliğinin hissedildiği alan, toplumsal yapıdan

10 Samuel P. Huntington, "Revolution and Political Order," *Revolutions: Theoretical, Comparative, and Historical Studies* içinde, der., Jack A. Goldstone (San Diego: Harcourt Brace Jovanovich, 1986), 39.

11 Şerif Mardin, "Ideology and Religion in the Turkish Revolution," *International Journal of Middle East Studies* 2 (1971): 197-211.

ziyade kültürdü. Süreçte yer alan Atatürk ve İsmet İnönü gibi zamanın ileri gelen devlet adamlarının, parlamenterlerin, yöneticilerin, gazetecilerin, öğretmenlerin ve Halkevleri'nde çalışanların görüşlerine bakıldığında kültürel bir devrim yaşadıklarına veya buna önderlik ettiklerine inandıkları anlaşılır. Zamanın konuşmalarında, meclis ve parti görüşmelerinde (CHP'nin peçe ve çarşafın yasaklanmasına dair Kurultay görüşmesinde olduğu gibi), anılarda ve basın açıklamalarında bu durum gayet belirgindir. Recep Peker'in *İnkılâp Dersleri*, Peyami Safa'nın *Türk İnkılâbına Bakışlar* ve Celal Nuri İleri'nin *Türk İnkılâbı* gibi o dönem yazılmış kitapların başlıklarına dikkat edildiğinde zamanın siyasi ve entelektüel yaklaşımının da bu deneyimi devrim olarak algıladığı ortaya çıkar.[12]

Bu çalışmada amaç, söz konusu deneyimin hâlâ devrim olarak adlandırılıp adlandırılamayacağına ilişkin zor soruyu çözmek değil, Kemalist reformların toplumsal etkilerini inceleyerek tartışmaya dolaylı katkıda bulunmaktır. Bu deneyim özelinde "devrim" sözcüğünün anlamı ve kullanımına dair belirsizliklerin, muğlaklığın ve tartışmaların bilinciyle kitapta "reform" sözcüğünün kullanımı tercih edilmiştir. Burada asıl önemli olan, bu deneyimin "devrim" olarak nitelenip nitelenmemesi değil, modern Türk ulusu yaratma (ve olma) sürecinin nasıl işlediğidir.

Siyaset bilimci Taha Parla ve Andrew Davison, Atatürk'ün konuşmalarıyla Cumhuriyet Halk Partisi'nin programları gibi belgelerin metin çözümlemelerine dayanarak Kemalist ideoloji ile siyasi sistemi, zaman zaman faşist özellikler içeren bir "milliyetçi, laikçi ve dayanışmacı korporatizm" türü olarak nitelemişlerdir.[13] Parla ile Davison, otoriter ve modernist Kema-

12 "İnkılâp" sözcüğünün anlamı da belirsizdir. Arapça kökenli "inkılâp" sözcüğü hem reform hem de (şiddet içermeyen) devrim anlamlarına gelebilmektedir. Kelime, Harf ve Şapka İnkılâbı gibi belirli reformlara atıf amaçlı kullanılabildiği gibi Kemalist reformların tamamına binaen de tercih edilmektedir. *Redhouse Çağdaş Türkçe-İngilizce Sözlüğü* (İstanbul: Redhouse Yayınevi, 1983), "inkılâp" kelimesini "*nonviolent revolution*", yani "şiddet içermeyen devrim" olarak İngilizceye çevirmiştir. Zürcher'in de layıkıyla belirttiği üzere Kemalistler, Fransız ve Rus devrimleri için kullanılan "ihtilal" sözcüğü ile Türk deneyimi için kullanmayı tercih ettikleri "inkılâp" sözcüğünü özenle birbirinden ayırmışlardır. Zürcher, bunu Kemalistlerin gerçekten ihtilalci olmamalarına yormuştur. Erik-Jan Zürcher, "Kemalist Düşüncenin Osmanlı Kaynakları," *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Cilt 2, Kemalizm* içinde, çev., Özgür Gökmen, der., Tanıl Bora ve Murat Gültekingil (İstanbul: İletişim Yayınları, 2001), 44-55. Fakat aynı zamanda, ihtilal anlamına gelen ve yeni bir Türkçe sözcük olan "devrim," en azından başlangıçta, hem Türk deneyimine hem de diğer büyük toplumsal ihtilallere atfen kullanılmıştır.

13 Taha Parla ve Andrew Davison, *Corporatist Ideology in Kemalist Turkey. Progress or Order?* (Syracuse, New York: Syracuse University Press, 2004). Yazarlar, burada yer alan bilgi ve yorumların çoğunda daha önceki eserlerini temel almaktadır. Parla'nın Türkiye'de siyasi ideoloji üzerine daha önceki eserleri için bkz. Taha Parla, *Türkiye'de Siyasi Kültürün Resmî Kaynakları.*

lizm'de demokratik gelişme potansiyeli gören gözlemcilerin tersine, ilerici eğilimlerine rağmen Kemalizm'in temelde anti-liberal ve anti-demokratik olduğunu iddia ederler. Parla ile Davison'ın Kemalist ideoloji ve demokratik konsolidasyona ilişkin güncel sorunlara olan eleştirel yaklaşımları, modern Türk tarihinin ideolojik yönlerine ilişkin tartışmanın alanını da genişletmektedir. Yine de bu yazarların eserleri, söz konusu ideolojinin politikaya dönüşmesi ve bu politikaların Türk vatandaşlarının yaşamlarını nasıl etkilediğini anlamaya yeterince yardımcı olmaz.

Kemalist döneme dair genellikle kabul gören, ancak sorunlu olarak değerlendirilebilecek bir görüşe göre, devletin önayak olduğu reformlar, nüfusun çoğunluğunun hayatını etkilememiştir. Bu varsayım, dönemi kavrama açısından reformlara ilişkin karşılama, tepki ve direnme meselelerinin taşıdıkları önemi azaltır. Zürcher, bu bakışı şu şekilde açıklar:

> Reformlar, Türk nüfusunun büyük kısmını oluşturan köylülerin hayatını pek de etkilememiştir. Anadolu'daki bir çiftçi veya çoban hiç fes giymemiş olduğundan fesin kaldırılmasından rahatsızlık duyduğu söylenemez. Karısı zaten peçe takmıyordu, dolayısıyla peçenin kaldırılması ne kendisi ne de karısı için bir şey ifade ediyordu. Okuması yazması yoktu, dolayısıyla alfabenin şöyle veya böyle olması onun açısından önemsizdi. Ama köyde okuma yazmayı bilen tek kişinin imam efendi olması, Arap alfabesinin dinsel çağrışımlarını güçlendiriyordu. 1934 yılında bir soyadı alması gerekti ama bütün köy, adları kullanmaya devam etti (bugünkü durum da budur). Soyadları sadece resmi evrakta kullanıldı. Yeni aile kanununa göre çokeşlilik yasal değildi, ancak maddi gücü yeten çiftçiler ikinci eşi evlenmeden alırlardı ve ondan olan çocukları da gerekirse kanuni eşininmiş gibi gösterirlerdi.[14]

Zürcher, Anadolu'daki köylü nüfusun reformlardan daha dolaylı ve daha az etkilendikleri yönünde analizinde haklıdır. Bu kitaptaysa Erken Dönem Cumhuriyet Devleti'nin modernleşme ve uluslaşmaya yönelik reformlarının, okuma yazması olmayan, hiç fes giymemiş köylüyü bile kimi zaman nasıl tahminleri zorlayacak biçimde hedefleyip etkilediği gösterilmektedir.

Cilt 1, *Atatürk'ün Nutuk'u; Cilt 2*, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri; Cilt 3*, *Kemalist Tek Parti İdeolojisi ve CHP'nin Altı Ok'u* (İstanbul: İletişim, 1992) ve Taha Parla, *The Social and Political Thought of Ziya Gökalp* (Leiden: Brill, 1985). Davison'ın Türkiye'de sekülarizm üzerine düşünceleri için bkz. Andrew Davison, *Türkiye'de Sekülarizm ve Modernlik*, çev., Tuncay Birkan (İstanbul: İletişim, 2002).

14 Zürcher, *Turkey: A Modern History*, 194.

Bunun büyük oranda nedeni, devletin modernleşme ve homojenleştirme çabalarının klasik yazarların iddia ettiği gibi fesin kaldırılmasıyla sınırlı olmayıp başka etnik, dini, yerel ve aşiretle ilgili kimliklere ilişkin sembollere de yönelmiş olmasıdır. Küçük kasaba ve illerdeki yaşama devletin müdahalesi eşitsiz, düzensiz ve eksikti ama yok değildi.

Erken Cumhuriyet Dönemi'nin siyasi tarihi üzerine olan eserler arasında Hakkı Uyar'ın Cumhuriyet Halk Partisi ile Tek Parti Dönemi'ni ele aldığı çalışması öne çıkmaktadır. Bu eser, CHP hakkında yazılmış en ayrıntılı incelemelerden biri olmasının yanı sıra CHP rejimine olan muhalefete ilişkin kavrayışımızı da genişletir.[15] Uyar'ın 1923-1950 dönemini kapsayan araştırması, hem kanuni olsun ya da olmasın siyasi partiler aracılığıyla düzenli bir şekilde yapılan muhalefeti, hem de başta "150'likler"[16] olmak üzere yurtdışındaki ve basındaki muhalefeti ele almaktadır. Ayrıca Uyar, iktidardaki CHP içinde, merkezde ve yerel düzeyde demokrasi meselesine dair ortaya çıkan tartışma ve muhalefeti de hesaba katar. "Muhalefet" terimini siyasi partilerin ötesine taşıyarak alana katkı sağlasa da temelde, CHP yıllarındaki Türk siyasi sisteminin analiziyle ilgilenmektedir; muhalefet anlayışı ise genelde seçkinlerin siyasi ve ideolojik anlaşmazlıklarıyla sınırlıdır. Uyar'ın eserinde CHP rejiminin fiili uygulamalarına karşılık olarak toplumun farklı kesimlerinden gelen muhalefet ve tepkiler ise ele alınmamıştır.

Türkiye'nin kuruluş dönemindeki muhalefetin ele alınması hususunda Ceylan Tokluoğlu'nun, Cumhuriyet Devleti'nin oluşumunda direnişin rolü üzerinde duran tezi[17], anaakım literatürden ayrılan bir çalışmadır. Tokluoğlu, "direniş" kavramını siyasi muhalefetten ayrı olarak sınıflandırır. 1919'dan 1930'ların ortalarına kadar olan zaman zarfında devlete karşı direniş hareketlerini inceleyen Tokluoğlu, Kurtuluş Savaşı sırasında yaşananları ve Cumhuriyet'in kurulmasından sonraki on yıllık süreci iki farklı dönem olarak ele

15 Hakkı Uyar, *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, 2. bs., (İstanbul: Boyut Kitapları, 1999). Erken Cumhuriyet Dönemi'nde siyasi muhalefet üzerine yayımlanmış diğer önemli eserler arasında şunlar yer almaktadır: Erik-Jan Zürcher, *Political Opposition in the Early Turkish Republic: The Progressive Republican Party* (Leiden: Brill, 1991) ve Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999).

16 "150'likler," Lozan Antlaşması gereği genel aftan hariç tutulan 150 Türk vatandaşına atıfta bulunmaktadır. Vatan hainliği veya Kurtuluş Savaşı'na muhalefetten ülkeyi terk etmeye zorlanmış ve 1927'de vatandaşlıktan çıkarılmışlardır. 1938'de kabul edilen af kanunuyla yurda dönmelerine izin verilmiştir.

17 Ceylan Tokluoğlu, "The Formation of the Turkish Nation-State and Resistance" (doktora tezi, Carleton University, Ottawa, 1995).

alır. İncelediği farklı türlerdeki toplu ve bireysel direniş biçimleri arasında eşkıyalık, askerlikten kaçma, (başta Kürt ayaklanmaları olmak üzere) etnik ve dini temelli isyanlar ile devletin başlattığı reformlara karşı bazı popüler direniş girişimleri yer almaktadır. Ayrıca devletleşmeyle uluslaşma süreçlerinin nasıl direnişe yol açtığına, direniş ve devletin tepkisinin kuruluş sürecini nasıl etkilediğini sergilemeye odaklanır. Tokluoğlu'nun analizi, Yeni Türk Devleti'nin oluşumunu kısmen direnişe tepki olarak ortaya çıkan siyasal ve kültürel bir süreç olarak kavramsallaştırılması bakımından yararlı olsa da bağımsızlıktan sonra gelen on yıllık dönemdeki reform sürecini açıklamakta yetersiz kalır. Tokluoğlu, devletin ön ayak olduğu reformlara yönelik direnişe dair aktardığı birkaç kısa hikâyede neredeyse istisnasız olarak ikincil kaynaklardan faydalanmıştır. Dolayısıyla araştırması, reformların fiili süreçlerine ve yaşanmışlıklara dair bilgimizi artırmamaktadır. Esasen yazar, devlet oluşumunda direnişin etkisine yoğunlaştığından reformlara ilişkin toplumsal süreç ve günlük deneyimler öncelikli ilgi alanları değildir.

Bu eserin konusuysa ne organize muhalefettir, ne toplu direniştir ne de şiddet içeren tepki anlarıdır. Bu çalışmada, devlete odaklanmak ya da Şeyh Sait İsyanı gibi üzerine genişçe literatür[18] bulunan ve şiddet içeren ayaklanmalar üzerinde durmak yerine, Kemalist modernleşme ve uluslaşma süreci, siyasal olduğu kadar sosyal ve kültürel bir süreç olarak ele alınmaktadır. Cumhuriyet reformlarının nasıl uygulamaya konduğu, toplumsal ve kültürel değişimi nasıl etkiledikleriyle ilgilenilmektedir. Ayrıca kişilerin ve toplulukların gündelik hayatlarında reformlara ilişkin algılama, tepki verme, müzakere etme tecrübelerine ve bu uygulamalara sahada kimler tarafından nasıl aracılık edildiğine bakılmaktadır. Bu eserde, gönüllü değişim, zoraki uyum, yetkililere verilen dilekçeler gibi farklı kabul, uzlaşma, müzakere ve direniş biçimleriyle bunların dereceleri incelenmektedir. Ayrıca "Bireyler yeni kanunlardan hoşnut kalmadılarsa bu konumlarının temeli dinde, gelenekte, yerelde, etnisitede, sınıfta, cinsiyette veya başka alanlarda mı yatıyordu?" sorusuna yanıt aranmaktadır. Reformların içeriğini bireylerin devlet yetkilileriyle müzakere etme yolları, örneğin yeni bireysel ve kamusal alanlar oluş-

18 Örneğin, bkz. Robert Olson, *The Emergence of Kurdish Nationalism and the Sheikh Said Rebellion, 1880-1925* (Austin: University of Texas Press, 1989); Martin Van Bruinessen, *Agha, Sheikh and State: The Social and Political Structures of Kurdistan* (Londra: Zed Books, 1992); Van Bruinessen, *Kurdish Ethno-Nationalism versus Nation-Building States* (İstanbul: ISIS, 2000) ve David McDowall, *A Modern History of the Kurds* (Londra: I. B. Tauris, 1996), 9. bölüm.

Dizin

[Sultan] Abdülhamid [II] 28, 29, 168, 256, 257, 258
ve çarşaf yasağı 96, 97
Acara 182
Adana 111, 116
Afganistan 15, 17, 67, 116, 119, 120
Afyon 147, 230
agel 43, 45, 46
Antakya *bkz.* Hatay
Alfabe Kanunu 171, 172, 189
ve Alfabe Komisyonu 171, 184
hükümleri 172, 173
ve mali sonuçları 185, 196
ve Millet Mektepleri 175-183
ve okullar 175, 204, 205
alfabe reformu 165-167, 171
ve alfabe değişimine ilişkin hatıralar 182, 199-201
ve alışkanlıklarda değişim gerektirmesi 206, 212
ve Atatürk 171, 172, 173, 186
ve çocuklar 202, 203, 205
eski harflerin devamlılığının açıklanması 205, 206
eski harflerin kullanılmasına devletin tepkisi 194, 198, 205-211
ve gazeteler 183-185
-nun gerekçesi 167-171, 170, 180, 184
ve kitlesel okuryazarlık 189-192
ve kuşaklar 198-208
ve Millet Mektepleri Talimatnamesi 176, 177
-na muhalefet 184, 189, 194, 195
ve okuryazarlık 168, 189-191
ve ordu 185-188, 187
ve Osmanlı (Arap) harflerinin istikrarı 193-195, 205-212
Osmanlı döneminde 167-170
-nun tarihyazımı 166, 167, 194
Türkmenistan'da 201
ve toplumun okuryazarlığa bakışı 189-192
ve ulus inşası 180-183, 193
ve yeni alfabenin öğrenilmesine ilişkin anılar 174, 178, 179, 187, 200
ve yetişkin okuryazarlığı 175-182
Altınkaya, Yusuf 85, 86, 236
Anadolu 218, 219, 254, 256
Andımız (Öğrenci Andı) 243
Anhegger, Mualla Eyüboğlu 174
Ankara
ve Anadoluculuk 219
ve ders kitaplarının yayınlanması 64
ve Gençlik ve Spor Bayramı 228
Hava Şehitlerinin Anılması 238
moda öncüsü olarak 130
ve Mustafa Kemal'in alfabe kampanyası 172
ve Şapka Kanunu'nun uygulanmasında vatandaşlar 72
ve ulusal gazeteler 60
Antalya 38, 70, 72, 78, 106, 107, 253
Antep 130, 137-144, 150, 249, 250
Arapça 45, 74, 75
askerlik 185-187
ve okuryazarlık 186-188, 212
asri: hayat 141, 143
kıyafet 124
Ayrıca bkz. yeni, çağdaş
Atatürk, Mustafa Kemal
asker ve devlet adamı olarak 2
ve dil reformu 171
ve dini bayramlar 222, 223
ve erkek giyim kuşamı 70
Ertuğrul Gazi'yle beraber anılması 254, 255, 257

halkın imgeleminde padişahın yerini alması 84, 218, 254
ve harf inkılâbı 171-173, 186
hatıralarda 261
ideal/müşfik devletin timsali olarak 84, 85, 261, 262
ve kadınların giyim kuşamı 93, 115-117, 119, 139, 142, 153, 154, 159, 160
ve Kurtuluş Savaşı 15, 238
ve Kurtuluş Savaşı hatıraları 172
ve Latife Hanım 116, 117, 261
ve milli bayramlar 218, 220, 222, 227, 228, 232, 233, 251
ve peçenin terk edilmesine ilişkin anılar 139, 142
rol model/örnek insan olarak 63
ölümü ve anılması 220, 222
ulusun sembolü olarak 261
ve şapka inkılâbı 32, 38, 68, 113
ve Türk tarihyazımı 260, 261
Atatürk İnkılâpları *bkz.* inkılâp; Kemalist reformlar
ayakkabı (çağdaşlık simgesi olarak) 86
Ayrıca bkz. çarık
Ayancık 178, 179
Aydın 99, 105, 106, 121, 130, 158, 159-161, 251, 252

Balkan Savaşları 15, 100, 175, 202, 224, 235, 236
Baltacı, Mehmet
ve Millet Mektepleri 178, 179
ve savaş yılları anıları 236
ve Şapka Kanunu 86
basın
ve alfabe reformu 172, 181, 183-185
ve şapka inkılâbı 60
ve kadınların kıyafeti 120, 121, 128
batılılaşma
ve aile fotoğrafları 75, 76, 125, 126, 197
anlamları 59, 248, 249
ve cinsiyet/kadın-erkek ilişkileri 247, 248
ve dil inkılâbı 169, 170
ders kitaplarında 62-67
ve erkek kılık kıyafeti 25-35, 40
ve kadınların batılılaşmasına muhalefet 96-100, 122
ve kadınların kılık kıyafeti 91, 94-104, 125-130
kozmopolit olduğu eleştirisi 249, 250
Osmanlı batılılaşmasının Cumhuriyet'e geçişe katkısı 37, 59, 94-96, 196, 197
ve sosyal sınıf 17, 18, 40, 124, 125, 130, 136, 137, 197, 247, 248
Ayrıca bkz. çağdaş
Başman, Hamdi *bkz.* Kitabi Hamdi Efendi
Bayar, Celal 151-154, 158, 159, 254
Bayındırlı, Mustafa 187, 188
Bengü, Vedat Ürfi 207-208
bıyık 32, 88
"bıyıkla savaş" 70
Birinci Dünya Savaşı 1, 6, 15
ve başlık (şapka) 30, 31, 37
ve çocuklar 224, 225, 235, 236
ve kadınlar 100, 101
ve kuşaklar/nesiller 201, 202
ve okuryazarlık 175
ve örtünmenin kaldırılması/peçenin çıkarılması 100-102
topluluklar üzerindeki etkileri 125, 126, 132, 138, 235, 236
Bitlis 123
Boyabat 229-231
Bursa 55, 172, 199-200, 256, 261

cinsiyet/kadın-erkek ilişkileri
ve aile fotoğrafları 76, 126, 197
ve Cumhuriyet Baloları 247-249
ve kadınların giyim kuşamı 89, 96-98, 102, 103, 130, 131
ve kadınların toplum içindeki davranışları 113
ve karma eğitim 132-136
ve peçe ve çarşafın kaldırılması 97-99, 102, 103, 110-120, 130, 131, 138-142, 146-148
ve yasal yenilikler 108-110, 109

Cumhuriyet Bayramı 69, 218, 220, 239, 242, 247, 259
Cumhuriyet baloları 130, 247-250
ve kadın-erkek ilişkileri 247-249
Cumhuriyet Çocukları 202
Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) 84, 120-123
ve kadınlar 108-110, 250-254
ve kadınların kıyafeti (peçe ve çarşaf) üzerine tartışmalar 108, 110-120
ve propaganda 45, 66-68, 74, 103, 104, 107-110, 177-180, 185-187

çağdaş(lık)
Anadolu'da/taşrada 126-130
ders kitaplarında 62-67, 240, 241
ve eğitim 132-136
-ğın görünür yanlarının önemi 36, 37, 66, 67, 87, 88, 91, 92, 114, 240, 241, 252, 253
ve kadınlar 91, 92, 102, 103, 109, 110, 126-130
ve kıyafet 16, 17, 91, 92, 102-104 126-130, 162
ve okumak 65, 128, 132, 162, 174, 190, 196, 197, 240, 241
Osmanlı'da 25, 29-31
sembolü olarak kadın şapkası 127-130, 142
simgesi olarak şapka 30-32, 34, 69
statü sembolü olarak 26, 130
ve Şerif Mardin 11, 12
ve Türkiye'nin dışarıdan görünümü 36, 37, 66, 67, 114
Çağlar, Behçet Kemal 238
çarık 49, 86
çarşaf 93, 94
II. Abdülhamit döneminde yasaklanması 40, 96, 97
ve bayramlar 251-253
CHP kongresinde tartışılması 7, 108, 110-120
geri kalmışlığın simgesi olarak 95, 103-104, 118, 121
hakkındaki yerel kararlar 104-109, 121-125, 139, 141-144, 147, 152, 157, 159-161
karşıtı propaganda 106-110
ve okullar 145, 146
-ın ortadan kalktığı 70, 131
Osmanlı döneminde 95-102
resimleri 105, 127
tango çarşaf 96
torba çarşaf 96
-ın yerine mantonun geçmesi 102, 103, 107, 126-128, 140, 143, 144, 149, 150, 151, 156
ve yoksulluk 77, 114, 118, 149, 150
çocuk meselesi 223-226, 232, 233
Çocuk Bayramı *bkz.* Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı
Çocuk Esirgeme Kurumu: kuruluşu ve misyonu 224-226
ve Çocuk Bayramı 223-229, 231-233, 246, 247, 250, 253
çocukluk 20, 22-23
çocukluğa/çocuklara yönelik tavırların değişmesi 132, 137, 223, 224
Çığıraçan, İbrahim Hilmi 63-65

Darüşşafaka 56, 59
ders kitapları
ve harf inkılâbı 65, 172, 173
ve kıyafet reformu 62-67, 239, 241
ve milli bayramlar 237, 239-242
yokluğu 178, 179
devrim
CHP kongresinde devrim tartışmaları 111-113, 115, 118
Türk İnkılâbının devrim olarak değerlendirilmesi, 6, 7
Ayrıca bkz. inkılâp
dilde saflaştırma/arındırma 72, 167, 230
dilekçe 10, 14, 21, 23, 40, 111, 151-162, 207, 263
dini bayramlar 220, 222, 223

direniş
gündelik direniş biçimleri 15, 38, 194, 195, 263
kolektif veya şiddet içeren direnişten farklı olarak 9, 10
siyasal muhalefetten farklı bir kategori olarak 9, 10, 262
"zayıfın silahı"nı kullanarak 17, 18, 38, 143, 144
Diyanet İşleri Başkanlığı/Riyaseti 46-56
ve din adamlarının kıyafetine ilişkin kanun 47, 48, 52
ve eski harflerin kullanılması 207
ve gayri-Müslim din adamlarının kıyafeti 52
ve imamlık mesleğinin profesyonelleştirilmesi 46-53
kurulması 46
reformların uygulanmasında vasıta olarak 20
ve şapkanın meşruiyeti 52-55, 68
Duygu, Yusuf 113, 114

Efe, İsmail 131
ve kadınların kıyafeti hakkında dilekçe 151-162
efe *bkz.* zeybek
Elazığ (Elaziz) 41, 123, 210, 211
Engin, İsmail 69-72, 108
entari 45, 46
kadın giysisi olarak 94
enveriye *bkz.* kabalak
erginlenme törenleri 242
Ertuğrul Gazi'yi anma törenleri 254-258
milli bayramlarla karşılaştırılması 256-258
ve milli hafıza 254-258
ve milli tarih 254-257
Osmanlı döneminde 256
-nde yerel ve ulusal kimlikler 256-258
eşarp 96, 101, 102, 124, 126, 127
Eskişehir 103, 104
Eyüboğlu, Rahmi 174, 203

faysaliyye bkz. sedara
ferace 95, 96
fes 26-30, 33, 35, 126, 197
Avrupalıların gözünde 31, 67
Bulgaristan'da 75
çıkarma törenleri, 37, 68, 69
ders kitaplarında temsili 64, 66, 67, 242
ve din adamlarının kılık kıyafeti 49-59
eski düzenin sembolü olarak 32, 79
-e jandarma müdahalesinin anımsanması 85, 86
Hatay'da 73-75
İkinci Mahmut döneminde kabul edilmesi 26, 27
İslami kimliğin simgesi olarak 28, 30-33
ve Kitabi Hamdi Efendi 196-198
ve kuşaklar arası farklılıklar 79, 80, 126
Osmanlı kimliğinin timsali olarak 27-32
ve toplumsal sınıflar 27, 28, 139
-e toplumsal tepkiler 27, 28
-in yerini başka başlıklara bırakması 29-31, 35, 79, 88, 126
Finike 69, 70

Gazi, Ertuğrul 254-258
Genç, Ali 246
Gençlik ve Spor Bayramı
ve Atatürk'ün anılması 220, 227, 228, 242
erginlenme törenleri (*rites of passage*) olarak 242
Meliha Tanyeli'nin hatıralarında 233, 234
ortaya çıkması 220, 227, 228, 259, 263, 264
Georgeon, François 175, 189, 190, 191, 194
Gökalp, Ziya 59, 98, 102, 133, 169
Göksoy, Recep 234, 235
Güner, Nuriye 145, 146, 157

Güner, Ömer 107
Güneş Dil Teorisi 165
gündelik direniş biçimleri 38, 194, 195
hafıza
ve alfabe seferberliği 172
ve anıtlar/abideler 236
ve Atatürk 261
hafıza mekanları 219, 220
kolektif hafıza 22, 23, 236
ve milli bayramlar 227, 228, 233-238, 259
ve milli/ulusal bilinç 217-222
ve milli tarih 217-222
ve sözlü tarih görüşmeleri 22, 23
ve takvim değişiklikleri 236
Hakkari 123-125, 182
Halkevi/Halkevleri
bedava manto temini 149, 150
Cumhuriyet ideallerini yayan bir kurum olarak 42, 70, 77, 123, 212, 245, 247, 258, 259, 261
kuruluşu 221
Türkçe'nin konuşma dili olarak teşviki 45
ve kadınlar 108, 122, 141, 250, 251
ve kıyafet propagandası 69, 117, 118, 120-122, 141, 161
ve Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı 226-232
yazınsal etkinlikleri 237-239
Halkevi dergileri 67, 71, 72, 204, 237
Halkevleri Bayramı 221
Han, Emanullah 116, 120
Hatay 74, 75, 221
Harf İnkılâbı/Harf Devrimi *bkz.* Alfabe reformu
Harf Kanunu *bkz.* Alfabe Kanunu
Hindistan 31, 216
Hobsbawm, Eric 215, 216, 219, 242
Hoca(lar) (din adamları)
ve harf inkılâbı 199, 200
kılık kıyafet tartışmalarında 56, 57
ve kıyafet düzenlemeleri 47-53
Osmanlı dönemiyle özdeşleştirilmeleri 66, 240, 241
ve peçesiz/örtünmeyen kadınların saldırıya uğraması 99, 100, 146, 147
şapka ayaklanmalarında 46, 47
İkinci Dünya Savaşı 42, 238, 246
İlmiye Sınıfı ve İlmiye Kisvesi Hakkında Tamim 47, 48
imam(lar) 47-55
Ayrıca bkz. Diyanet İşleri Başkanlığı
İttihat ve Terakki Cemiyeti/Dönemi
Cumhuriyet devriyle devamlılıkları 5, 216, 217
ve çocuklar 224
ve Halil Menteşe 205, 206
ve kadınların kılık kıyafeti 97-102
ve kalpak 30-31
ve milli bayramlar 223, 224, 256
ve "yeni aile" 98
ve "yeni hayat" 98
İnönü, İsmet 7, 186, 198, 206
İnkılâp 7
Ayrıca bkz. devrim, Kemalist reformlar
İran
ve devrim 6
kadınlar ve çağdaşlık 91, 249, 250
ve örtünmenin kaldırılması 17, 98, 102, 106, 143, 146
şapka ve çağdaşlaşma 66, 67
ve ulusal bayramlar ve anmalar 217, 218
ve yeni aile 98
İsmail Efe *bkz.* Efe, İsmail
İsrail 165, 217
İstanbul
19. yüzyılda fes karşıtı direniş 27
ve Atatürk'ün anımsanması 261
ve basın 60, 183-185
ve dini başlık 54
fes yırtma törenleri 30
ve Gençlik ve Spor Bayramı 227
İstanbul ağzının Türkçe'nin standardizasyonunda esas alınması 180
moda öncüsü olarak 40, 94-97, 99, 101, 102, 125, 130, 136, 142, 197, 247

mülakatların yapıldığı yer olarak 22
ve yayıncılık 64, 65
"İsteriz" pankartları 230-233
İzmir 99, 116, 130, 152-159, 185, 197, 206, 247
Ayrıca bkz. Menemen; Ödemiş

Jön Türk *bkz. İttihat ve Terakki Cemiyeti*

kabalak (enveriye) 30, 113
kadın(lar)
ve anneler 133
"Batılılaşmanın zehirlediği"249, 250
ve çağdaş babalar 132, 133
ve çağdaşlık/modernlik 91, 126-133, 136, 137, 161, 162
ve eğitim 132-136, 145, 146, 191, 192
evlilik ve çokeşlilik 108-110
ve okuryazarlık 175, 178-182, 186, 191, 192
sosyal ve siyasal haklar 91, 108-110
ve tecrit 108, 109, 111, 143, 144

kadın(lar)ın giyim kuşamı/kılık kıyafeti
19. yüzyıl Osmanlı şehirlerinde 94-96
asri/çağdaş/modern kıyafet 103, 104, 124, 130
ve aşiretlere mensup kadınlar 123, 124
ve Atatürk 93, 115-117, 119, 139, 142, 153, 154, 159, 160
-nin CHP kongresinde tartışılması 110-115, 117-120
ve cinsiyet/kadın-erkek ilişkileri 97-99, 102, 103, 110-120, 130, 131, 138-142, 146-148
ve çağdaşlık anıları 126-130
çarşafa geri dönülmesine dair anılar 107
-nin değişmesine ataerkil tepkiler 96-100
-ni değiştirmeye yönelik ilk girişimler 102-108
İkinci Meşrutiyet Dönemi'nde 97-102
ve kadınlar ve aile üzerine tartışmalar 97-99
ve köylü kadınlar 94, 96, 103, 105
ve kültürel değişim 130-143
moda ve tüketim 94-96, 99-102, 111, 117, 125-130, 137, 142
Osmanlı döneminde kadınların kıyafetini denetleme çabaları 96, 97
Osmanlı İstanbul'unda 94-97
peçe ve çarşafın bırakılmasına dair anılar 126, 138-142, 146, 157
savaşların etkileri 100-102
ve sosyal sınıf 124-126, 128-130
ve tekstil sanayisi 149, 150
ve Türk Ocakları 121, 122
yerel kararlar ve propaganda 103-110, 121-127, 139, 141-144, 147, 152, 157, 159-161
yerel kararlara tepkiler 143-150
kafes 108, 109
kalpak
1925'ten sonra kullanımı 42, 54, 78, 79
askeri kalpak 30
ve Batılılaşma 30-31, 34, 35
fotoğrafları 35
Osmanlı'nın son dönemlerinde 28, 30, 31
Rus başlığı olarak 78
ulusal direnişin simgesi olarak 30, 31
karadon 40, 141
kasket 34, 39, 41-44, 53, 58, 77, 79, 80, 87, 88, 149, 151, 152
fotoğrafları 43, 251
giyim tarzları 41-44, 53, 54
medeni serpuş olduğu 42
ve sosyal sınıf 87, 88, 139
Kastamonu
ve kadınların kılık kıyafeti 77, 117, 156, 157
ve Millet Mektepleri 178, 179
ve milli bayramların hatırası 49, 234, 235

mülakatların yapıldığı yer olarak 22
ve savaş anıtları 236
ve savaşların hatıraları 235-237
ve Şapka Kanunu 22, 38, 68, 77, 85, 86, 117
ve Şerife Bacı 236
Kaya, Şükrü
ve hafta tatilinin Pazar günü olması 220
ve kadınların kıyafeti 111, 115, 117-119, 153-155, 160
ve Osmanlı (Arap) harflerinin hâlâ kullanıldığı 193, 194, 205, 209
ve Şapka İnkılâbı 51, 83, 84
kefiye 43, 45
Kemal, Namık 169
Kemalist reformlar 1
ve aile tarihi 199, 200
devrimlerle karşılaştırılması 6, 7
gündelik hayatta deneyimlenmesi ve tepkiler 15, 20
kapsamı 20-21
savaşların değişime elverişli ortam yaratması 15
kıyafet/kılık kıyafet
ve Batılılaşma 16-18, 25-27, 29, 31-35
çağdaşlık/modernlik simgesi olarak 32-37, 66-69, 102-106, 108-110, 113, 114, 126-130, 133, 140, 141
kimlik simgesi olarak 16
reformu ve ulus inşası 16-18, 102-104
ve seküler çağdaşlaşma/modernleşme 16-18, 76, 102-104, 126, 136
Kırış, Hüseyin Refik
ve alfabe reformu 59
eğitimi 56
şapkayı teşviki 56-58
Kız Enstitüleri 127, 128, 133, 134
kimlik, yerel 256-258
Kitabı Hamdi Efendi
aile ve çocukları etkileyen kültürel değişim 132, 136, 137, 197
ve Osmanlıca'nın (eski harflerin) kullanılması 195, 198, 206
yayıncı olarak 132, 195, 196
Konya 38, 39, 68, 148
ve Muallim Hüseyin Refik 56-59
Kubilay'ı Anma Günü 222
Kurtuluş Savaşı 4-6
aileler ve çocuklar üzerindeki etkileri 175, 178, 179, 199, 200, 235-237
ve alfabe seferberliği 171, 172, 174, 175, 202, 203
anıtları 236
ve Atatürk 84, 227
ve Cumhuriyet'in kuruluşu 1, 2, 9, 15
ve İsmail Efe 158-160
ve kadınlar 100, 101, 235-237
ve kalpak 30, 31
ve kuşaklar 202
ve milli bayramlar 219-221, 223, 227-229, 234-238, 240, 259
ve peçenin kalkması 139
kuşaklar/nesiller 20, 126, 201, 202, 262
ve alfabe reformu 198-208
ve kadınların peçe ve çarşaf kararlarına tepkileri 131, 139, 140, 143
ve şapkaya geçiş 40, 74, 79, 80
ve yaşa bağlı hiyerarşinin değişmesi 80
külah 30, 35, 42, 44, 55, 62, 79, 82, 139
Kürtçe 45, 86, 182, 244, 245
Kütahya 82-84, 174, 187

Latife Hanım 116, 261
Lübnan 100, 101, 146

manto 95, 102, 107, 122, 124, 126, 127, 144, 151, 152, 154, 156, 192, 253
devlet tarafından ücretsiz dağıtılması 149, 150
İslamcılığın simgesi olarak 144
Maraş
Çocuk Bayramı 231-233
-lı dokumacılar 40
peçe ve çarşafın kaldırılmasına tepkiler 144
peçe ve çarşafın kaldırılmasının teşviki 141, 142
Şapka Kanunu'nun uygulanması 77
şapka karşıtı gösteriler 37

şapka ve çağdaşlaşma 130
Mardin 42, 45, 77, 78, 123
Mardin, Şerif
Türk inkılâbının devrim olarak değerlendirilmesi 6, 7
Türk modernleşmesine ilişkin akademisyenleri eleştirisi 11, 12
Türk modernleşmesinde madun etkenler 12
maşlah 43, 45
Menemen Olayı 208, 209, 222
Menteşe, Halil 205, 206
Mersin 247, 261
Mısır
ve çağdaşlaşma yanlısı babalar 133
ve fes 31
ve kadınların bağımsızlık mücadelesine katkısı 100, 101
ve peçenin terk edilmesi 99, 162
ve "yeni kadın" 91, 98
Millet Mektepleri 173, 175-183
hatıraları 178, 179, 182
ve kadınlar 178-182
Millet Mektepleri Talimatnamesi 176, 177
ve yoksulluk 178, 179
milli bayramlar
Ayrıca bkz. Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı; Cumhuriyet Bayramı, Gençlik ve Spor Bayramı
10 Kasım (Atatürk'ün Anılması) 222
1946'dan sonra 258, 259
27 Mayıs 221
bayram olarak (terminoloji) 222
Cumhuriyet dönemi bayramlarının kapsamı 220-222
-da kadınlar 250-254
Dil Bayramı 221
dini bayramlarla birlikte var olmaları 222
erginlenme törenleri olarak 242
halk festivalleriyle birlikte var olmaları 222
Halkevleri Bayramı 221, 259
hatıraları 233-235, 244
-ın icadı 19, 216
İran'da 217, 218
ve "kolektif amnezi" (kolektif unutkanlık) 219
ve kolektif tarih bilinci 217-221
ve kolektif ulusal bellek (milli hafıza) 217-221
Kubilay'ı Anma Günü 222
Kurtuluş Günleri 221
Lozan Bayramı 220
Manda yönetimindeki Filistin ve İsrail'de 217
Of'un Kurtuluş Günü 257, 258
ve okullar 239-245
Osmanlı döneminde 216, 217, 223-225
Patnos'ta 244
Toprak Bayramı 221
ve peçe, çarşaf, peştemal 251-253
ve şiir 233-235, 237, 238
ve ulusal mitler (söylenceler) 217, 218
ve yaşanan savaşların hatıraları 235-238
Zafer Bayramı 220
Zafer Bayramı, Siirt'te 246
modern(lik) *bkz. çağdaş*
modernleşme *bkz. çağdaşlaşma*
Muğla 110, 130, 252
Mustafa Kemal *bkz.* Atatürk, Mustafa Kemal
müftü 48

nesil *bkz.* kuşaklar/nesiller
Niğde 69, 115, 191

okuryazarlık 167,168
ve okuma yazma kursları/seferberliği 175-183
-ğın Osmanlı'nın son yıllarında düşmesi 175
-ğa yönelik tutumda değişim 128, 132, 162, 175, 189-191
okuryazar oranları 175, 176, 191
Ağrı'da 244, 245

ordu
-da okumayı öğrenmeye ilişkin anılar 187, 188
ve okuryazarlık 185-188
Osmanpaşaoğlu, Cemal Rıza 203, 204
Otuz Ağustos Zafer Bayramı 220, 246

Ödemiş 48, 151-156
öğretmen(ler)
Başöğretmen sıfatıyla Atatürk 171-173, 176
bazı öğretmenlerin eski harfleri kullandığı 205
Bulgaristan Öğretmenler Sendikası 189
eğitmen 188
İlkmektepler Talimatnamesi 239
inkılâpların hayata geçirilmesinde 125, 141, 262, 263
İran'da 125
kadın mesleği olarak 100, 146
kadın öğretmenler 141, 146, 250, 251
köy öğretmenleri 49, 182, 191, 246, 251
Millet Mekteplerinde 173, 176-178, 182
milli bayramlarda 229, 231-233, 237, 239, 246, 250, 251, 258
Muallimler Birliği 68, 122
öğretmen yokluğu 178, 247
peçe ve çarşafın kaldırılmasında 122, 125, 141, 145
seyyar muallim 177, 182
şapka inkılâbında 56, 68, 69, 88
yedek subay öğretmenler 186, 208, 222
yeni harflerin öğrenilmesinde 174, 200, 212
Önhan, E. 244
Özcan, Mehmet 49
Özbekistan 69, 91, 118-120, 146, 265

Paşa, Enver 30, 113
peçe 94, 95, 105
Ayrıca bkz. çarşaf
1920'lerle 30'lara kadar ortadan kalktığı şeklinde raporlar 137, 139-142, 148
CHP kongresinde peçenin yasaklanması tartışmaları 108, 111, 112, 115, 118-120
geri kalmışlığın simgesi olarak 94, 103, 118
köy kadınlarının giyimiyle karşılaştırılması 94, 96, 103, 113, 117, 118, 124
Osmanlı döneminde 94-102
ve Osmanlı kadın dergileri 99, 101, 102
sağlığa zararlı olarak görülmesi 67, 102, 109, 111
yasakları 104, 105, 121-125, 139, 141-145, 147, 157, 159
yasaklarına direniş 143, 144
peçeyi kaldırma girişimleri, 17, 102-107, 119, 141, 162
-ne Afganistan'da tepkiler 116, 120
İran'da 93, 106, 125, 143
karşısında kadınlara toplumsal baskılar 99, 119, 120, 133, 146
Mısır'da 99, 162
-ne Sovyet dönemi Özbekistan'ında tepkiler 119, 120
-ne Suriye ve Lübnan'da tepkiler 146
ve yoksulluk 149, 150
Peker, Ali Salim 132
fesli vatandaş görünümünde 32, 33
ve kültürel değişim 32-34, 132, 136, 137, 191
ve yeni harflerin öğrenilmesi 174, 195
Peker, Belkıs 132
moda, çağdaşlık ve kıyafet 126-129, 136, 197
ve yeni harflerin öğrenilmesi 174, 195
Peker, Orhan 132, 137
peştamal 103, 104
Ayrıca bkz. çarşaf
ve Aydın'dan dilekçeler 159-161

ve ekonomik etkenler 149, 150
geri kalmışlığın simgesi olarak görülmesi 103, 104, 121
milli bayramlarda 251-253
resimleri 105, 251
yasakları 103-106, 121, 141, 159-161

Refik, Muallim Hüseyin *bkz.* Kırış, Hüseyin Refik
Rıza Şah 93, 106, 218, 261

Sandıklı 230
Saip Mualla (Tuna) 72, 73
sarık 47-53, 55, 66, 72, 73, 126, 239, 240
goygoycu tarzı 72, 73
-ğa ilişkin düzenlemeler 47, 48, 51, 52
Scott, James C. 17, 38, 143
sedara 74
setre 40
Siirt 123, 246
Sinop 41, 49, 56, 77, 107, 108, 172, 178, 179, 229, 235
Sivas 37, 39, 47, 110, 171, 172, 193
Sovyet Dönemi Orta Asyası 15, 112, 118, 119, 120
Sovyetler Birliği, 15, 119, 129, 162, 165, 170, 189, 191
Soyadı Kanunu 14, 18, 166
ve eski soyadlarına dönülmesi 14, 204
soyadı alma hatıraları 199
soyadlarının Öztürkçe kelimelerle birlikte kullanılması 72
ve yeni harfler 196
Söğüt 254-258
sözlü tarih 22, 23, 264
Suriye 42, 43, 67, 73, 162, 191, 217
Sümerbank 42, 149, 150, 219

şapka 16, 17, 26, 34, 42
1940'lardan sonra 87, 88
fotoğraflarda 33, 35, 43, 76, 126, 232
hakkında vilayetlerden raporlar 34-37, 41, 76-78
ile Cumhuriyetten önce aşinalık 29, 32
kadın giyiminde 126-28, 127, 130, 142
modernlik simgesi olarak 29, 31, 32, 36, 37, 69, 130, 142
namaz kılarken 53-55
vaazları 54-58
ve yoksulluk 41, 42, 44, 77-79, 86, 87, 149
Şapka İnkılâbı/Reformu
anıları 38-41, 56, 57, 82, 85-87
ve basın 60
ve ders kitapları 62-67
dini bakımdan sakıncası olmadığı 53, 54, 57, 58
etnik ve yöresel başlıklar 26, 28, 42-46
ve köylülerin ceza korkusu 85, 86
ve kuşaklar 74, 79, 80, 126
milliyetçilik ve Hatay 73-75
ve okullar 61-69
ve sosyal sınıf 26, 87, 88, 139
ve Türk Ocakları 38, 68, 69
Şapka Kanunu 34
hayata geçirilmesi 77-87, 151, 152
ihlal edilmesi 74, 77-79
kadınların kıyafetinin düzenlenmesiyle karşılaştırılması 103, 112, 113, 115-119
-na tepkiler 32, 33, 37-41, 46, 47, 87
Şevki (Dokumacı) 159-162

takke 28, 52-55, 77, 78, 139, 151, 152
tarih, yerel 264
Tanyeli, Meliha
çocukluk ve öğrencilik anıları 132-137
ve kadınların kıyafeti 126-128, 131
ve milli bayramların hatırlanması 233, 234
ve yeni harflerin öğrenilmesi 174, 195
Tanyolaç, Muhittin 75, 76
Tarakçıoğlu, Mustafa Reşit 68
Tekirdağ 172, 186
Tirebolu 128-130
Tiryaki, Ahmet 80-82
Tokat 36, 172, 250
Tonguç, İsmail Hakkı 188

Trabzon
Ahmet Tiryaki şapka olayı 80-82
ve Atatürk 261
ve harf inkılâbı 174, 203, 204
ve Kitabi Hamdi Efendi 132
ve milli bayramlar 231, 233, 234
mülakatların yapıldığı yer olarak 22
Of'un Kurtuluş Günü 221, 257, 258
peçe ve çarşaf giyilmesi, kaldırılması 97, 107, 111, 121, 122, 125-128, 145, 146, 148, 149, 157
ve şapka inkılâbı 39, 40, 43, 68
Trabzon Lisesi 133-136, 234
Türk Ocakları
ve kapanma/peçe 122
ve sosyal hizmetler 68, 226
ve şapkanın tanıtımı 38, 68, 69
ve Türkçe konuşulmasının teşviki 68
Türkmenistan 94, 201

ulus inşası
ve Atatürk 260-262
ve ders kitapları 13, 14, 61-67, 239-242
ve dil 2, 3, 18, 19, 45, 74, 75, 165-167, 180-182
ve erkek kıyafeti 30-32, 34-36, 42-44, 73-75, 263
ve harf inkılâbı 167, 169, 170, 180-182
ve homojenleştirme 34-36, 44, 87, 106, 263
ve kadınlar 15, 16, 91, 92, 102-106, 108-110, 136, 137, 254
ve milli bayramlar 19, 215-217, 233-238, 242, 243, 245-247, 263, 264
ve tarih 171, 172, 199, 217-221, 226, 227, 234-237, 254-258
Türk 1-7, 261

Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı
Birinci Sınıf Dergisi'nde 240-242
ve "İsteriz" pankartları 230-233
ve Jön Türk dönemi öncülleri 224, 225
ve Kurtuluş Savaşı 219-221, 223, 234-237
kutlama raporları 228-233
ve milli hafıza/kolektif bellek 217-220, 233-238
ortaya çıkması 223-226
ve şiir 233-235, 239, 240
ve yoksulluk 245-247
"Unutma" (şiir) 234, 235
Urfa 43-46, 123
Us, Hakkı Tarık 111-113, 115, 120

üstlük 105, 159, 161

valiler (kıyafet reformunda vasıta olarak) 41, 75-79
vatandaş (reformların uygulanmasında vasıta olarak) 56-59, 69-73

yaşmak 95, 105
ve Osmanlı döneminde Batılılaşma 95
"yeni aile" 98, 116, 137
"yeni hayat" 98, 137
"yeni kadın" 91, 92
"yeni/modern/çağdaş kıyafet" 16-18, 62, 63, 103, 104, 124, 125
Yurdabayrak, Avni 79, 80, 82, 85, 199-201

"zayıf(lar)ın silahı" 17, 18, 38, 39, 143
zeybek
dansı 248
kıyafetleri 105
kültürü 158, 159
Zürcher, Erik
devlet otoritesinin tesisine ilişkin görüşü 85
Kemalist reformların etkileri hakkında yorumu 8
ve Türkiye'nin tarihyazımı 5, 6